

zaledij v prvi svetovni vojni že precej objavljenih, predstavljajo Štuklovi spomini na razmere v Jugoslaviji v prvih letih po združitvi zanimivo redkost. Opozoril bi predvsem na veliko čudenje Slovencev ob spoznavanju razmer v južnih jugoslovanskih pokrajinah, a po prvem šoku tudi spoštovanje in sprejemanje drugačnosti. Manjšina mora biti pač vedno bolj prilagodljiva od večine.

Urednikom, prirediteljema besedila (dr. Francetu Štuklu in Nataša Budna Kodrič) in izdajatelju, Zgodovinskemu arhivu Ljubljana je kljub temu, da so doslej izdajali predvsem arhivske dokumente, z odločitvijo za spominski spis uspelo izdati dobro in zanimivo knjižno delo.

Ervin Dolenc

Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Julij 1943, knjiga 8, Ljubljana 2001, Arhiv Republike Slovenije, 497 strani; Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Avgust - 8. september 1943, knjiga 9, Ljubljana 2003, Arhiv Republike Slovenije, 556 strani.

Z dvema knjigama dokumentov, ki sta pred nami, se izteka prvi del projekta objavljanja dokumentov političnih oziroma civilnih organizacij revolucijskega osvobodilnega gibanja iz obdobja 1941-1945. Serija, ki jo je pred dobrimi štirimi desetletji začel izdajati takratni Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani pod naslovom *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji* (DLR), se je z osmo knjigo in novim izdajateljem, Arhivom Republike Slovenije, preimenovala v *Dokumente organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji* (DO). Sicer ne-hvaležno odločitev, spremeniti naslov serije med njenim izhajanjem, je uredništvo pojasnilo v uvodu k osmi knjigi, kjer je zapisalo, da se je Arhiv Republike Slovenije odločil za spremembo naslova "v duhu političnih sprememb zadnjega desetletja", s čimer je najbrž imelo v mislih ideološkopolitične razmere, v kakršnih je serija začela izhajati in ki so narekovale predvsem slavljenje revolucije (o čemer je ob izidu osme knjige spregovoril tudi prof. dr. Tone Ferenc¹), kar pa je v spremenjenih političnih razmerah z demokratizacijo in osamosvojitvijo Slovenije postalo ne-ustrezno. Hkrati je uredništvo še zapisalo, da "novi naslov tudi mnogo bolj natančno pojasnjuje izvor in vsebino objavljenih dokumentov", torej naj bi glede na navedbo v naslovu, da gre za objavo dokumentov *narodnoosvobodilnega gibanja*, le-ti izpričevali narodnoosvobodilno bistvo Osvobodilne fronte oziroma partizanskega tabora. Nesporno je, da prvotni naslov ni odražal kompleksnega dogajanja in prizadevanj OF pod vodstvom Komunistične partije Slovenije, saj je poudarjal samo dejstvo revolucije na škodo osvobodilnega boja. Toda tudi novo poimenovanje odraža enostranski pogled, saj s prestavljanjem težišča v sfero le narodnoosvobodilnega boja, torej zopet samo enega vidika, ostaja vprašanje ustreznosti poimenovanja serije odprto v enaki meri kot prej, ker tudi novo poimenovanje ne odraža prepleta obeh procesov. Zato je pač mogoče oporekati trditvi, da novi naslov ustrezneje odraža *vsebinsko* in *izvor* dokumentov, saj že pri

¹ Tone Ferenc: Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, Ljubljana 2001, knj. 8. Arhivi, XXV, 2002, št. 2, str. 160, 161.

samem pregledu kazala objavljenih dokumentov ugotovimo, da so med ustvarjalci dokumentov številni organi in posamezniki iz vrst KPS in Zveze komunistične mladine Jugoslavije, ki jim gotovo ni mogoče pripisati izključno narodnoosvobodilnih ciljev, še bolj zgovorna v tej smeri pa je seveda sama vsebina posameznih dokumentov - ne samo iz vrst KPS in SKOJ, ampak npr. tudi krščanskih socialistov in sokolov.

Z deveto knjigo DO se zaključuje uporaba izključno kronološkega načela pri razvrščanju dokumentov v serijo ne glede na ustvarjalca. Kot sporoča uredništvo v uvodu te knjige, le-to poslej načrtuje in tudi že pripravlja izdajo tematsko zasnovanih zbornikov (npr. zapisnike sej osrednjih organov, tj. izvršnega odbora OF in vrhovnega plenuma OF, centralnega komiteja KPS, predsedstva SNOS), ker za naslednja obdobja zaradi razčlenjenosti in množičnosti gibanja, kar se je kazalo v obilici dokumentov, doslej utečeni način ne bi bil več ustrezen. K že objavljenemu korpusu dokumentov za obdobje april 1941 - september 1943 pa pripravlja še dopolnilno, deseto knjigo, v kateri bodo objavljeni dokumenti, ki so izpadli iz dosedanjih objav, predvsem pa bodo ponatisnjeni dokumenti iz danes že težko dostopnega zbornika dokumentov *Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča* (Ljubljana 1963), ki časovno sodijo v četrto knjigo DLR (Ljubljana 1968), pa zaradi predhodne objave v imenovanem zborniku takrat niso bili še enkrat objavljeni tudi v seriji DLR.

Osma in deveta knjiga DO prinašata dokumente iz obdobja od začetka julija 1943 do 8. septembra 1943. Pripravil ju je uredniški odbor arhivistov v sestavi: Marjeta Adamič, Darinka Drnovšek, mag. Metka Gombač, Marija Oblak Čarni in mag. Vladimir Kološa.

V dveh zajetnih knjigah je skozi govorico dokumentov podan presek dobrega dvomesečnega delovanja raznovrstnih organizacij, organov in ustanov na različnih področjih in ravneh. Že bežen pregled dokumentov z vidika njihovih ustvarjalcev nam razkriva, kako so še globoko v leto 1943 obstajale velike razlike v stopnji organiziranega oziroma neposrednega vključevanja ljudi v OF in s tem tudi v druge organizacije, vključno v KPS. Številčna skromnost ali pa množica ohranjenih dokumentov je seveda v veliki meri odraz vojaške in politične moči gibanja ter njegove zasidranosti po posameznih območjih in pokrajinah. Tako v pričujočih knjigah ne najdemo še nobenega dokumenta iz Prekmurja, kjer si partijska in frontna organizacija po razbitju v letu 1941 še vedno nista opomogli oziroma se nista obnovili. Prav tako so redki dokumenti s Štajerske, kjer so šele v tem obdobju, potem ko je CK KPS tja napotil nekaj kadrovske okrepitve, začeli načrtneje vzpostavljati organizacije (v prvi vrsti OF), ki so bile pred tem že vsaj dvakrat temeljito razbite po vsej pokrajini; rezultati tokratne akcije pa so se pokazali šele v naslednjem letu. Podobna je bila situacija na Koroškem na obeh straneh meje.

Tako večina dokumentov zadeva delovanje osrednjih organov ter organizacij v Ljubljanski pokrajini, na Primorskem in Gorenjskem, kjer je bilo gibanje že bolj ali manj konsolidirano - seveda tudi po raznih predhodnih upadih, in sedaj med glavne naloge ni več sodilo vzpostavljanje, temveč izpopolnjevanje mreže frontnih, partijskih in drugih organizacij, torej množično pritegovanje pristašev OF v aktivno, organizirano, s tem pa tudi nadzorovano, vodljivo in usmerjeno delovanje. Med temi pokrajinami gre izpostaviti še zlasti Primorsko, ki je v poglobljanju krize v Italiji črpala nove vzpodbude za zajetje protifašističnega razpoloženja Primorcev v

organizirane oblike odpora. To je bil čas hitre rasti raznovrstnih organizacij v tej pokrajini, o čemer pričajo številni tu objavljeni dokumenti; poleg KPS, ki je sčasoma doživela tak razmah kot v nobeni drugi pokrajini, je treba opozoriti zlasti na organizaciji mladine in žensk, ki sta prav v tem obdobju vzpostavljali temelje kasnejšemu množičnemu vključevanju teh dveh kategorij prebivalstva v gibanje.

Zgoraj navedena časovna zamejitev julij - september 1943, v okviru katere so nastajali tu objavljeni dokumenti, že sama po sebi napoveduje zanimivo branje, saj zadeva vsestransko dinamično obdobje. To so dokumenti iz obdobja pomembnih vojaških in političnih dogodkov ter procesov na Slovenskem in širše, ki so jih v veliki meri zaznamovali pričakovanje ter nato dogoden padec italijanskega fašizma 25. julija 1943, zatem pa še kapitulacija Italije 8. septembra 1943, s čimer se tudi zaključuje deveta knjiga. Za slovensko partizansko gibanje je bil to čas, ko je bila na obzorju "ura narodnega vstajenja", kakor lahko beremo v enem izmed takratnih pozivov izvršnega odbora OF vaškim stražam in četnikom iz začetka avgusta 1943, in je bil zapolnjen z intenzivnim dogajanjem na notranjem vojaškem in političnem področju.

Zato se v dokumentih poudarjeno zrcalijo vojaško-politični dogodki, ki so se v tem obdobju odvijali v južni Evropi (izkrcaje britanske in ameriške vojske na Siciliji, padec fašizma, stavke in demonstracije v Italiji itd.) in so napovedovali skorajšnji zlom osi Rim-Berlin. Odmev tega dogajanja je bil med pripadniki OF tako velik, da je moralo vodstvo celo opozoriti aktiviste, naj vendarle ne pozablajo pri svojem političnem delovanju poudarjati tudi naporov in zaslug Rdeče armade oziroma Sovjetske zveze (knj. 9, dok. 33). Na perspektivi nadaljnjih vojaško-političnih preobratov v sosedstvu in nasploh v Evropi ter njihovem neposrednem učinku na razmere zlasti v južnem delu Slovenije, ki je bilo pod italijansko oblastjo oziroma okupacijo, so bili utemeljeni številni ukrepi in usmeritve osrednjih politično-oblastnih organov gibanja, da bi le-to pričakalo preobrat čimbolj okrepljeno in pripravljeno.

Dokumenti vsebujejo številna navodila in zahteve za organizacijsko širitev in dejavno vlogo terenskih organizacij (OF, KPS, SKOJ, Zveze slovenske mladine, Slovenske protifašistične ženske zveze, Narodne zaščite, gospodarskih komisij; npr. v knj. 8 dokumenti 5, 18, 27 in v knjigi 9 dokumenti 9, 89, 97) na eni ter poročil v zvezi z izvrševanjem teh nalog na drugi strani, pri čemer je nemalokrat opaziti pravi pritisk na aktiviste s strani višjih forumov, da bi zadolžitve čimbolj dosledno opravljali. Vzporedno se je krepila propagandna dejavnost, v kateri se je med drugim populariziralo mednarodno uveljavljanje jugoslovanskega odporništvā, pojavljale so se nove oblike animiranja ljudi kot npr. kampanjske tekmovalne akcije zbiranja potrebščin za partizansko vojsko, uvajati se je začela bolj načrtna ideološka vzgoja članov KPS itd.

Med pomembne naloge terenskih organizacij je v tem obdobju sodilo vzpodbujanje čimbolj množične mobilizacije v partizansko vojsko, kar se je potem ob kapitulaciji Italije izteklo v razglasitev splošne vojaške obveznosti. Vendar dokumenti iz julija in avgusta odstirajo zelo pestro sliko odnosa terenskih organizacij, partizanske vojske in prebivalstva do tega vprašanja. V njih najdemo na eni strani podatke o primerih uspešno izvajane mobilizacije, na drugi pa pogoste ocene o sicer naraščajoči privrženosti prebivalstva OF, vendar le-to še ni bilo pripravljeno na mobilizacijo, v Ljubljanski pokrajini npr. vsaj ne pred pričakovano nemško

zasedbo; zlasti na Gorenjskem pa je večkrat prihajalo do mučnih situacij, ko so terenske organizacije v skladu s prejetimi direktivami o vzpodbujanju mobilizacije pridobile prostovoljce, pa jih potem partizanske enote niso bile pripravljene sprejeti (knj. 9, dok. 26 in 88). Tudi sicer najdemo nekaj kritičnih opažanj aktivistov glede notranjih razmer v nekaterih partizanskih enotah ali oblastnega odnosa nekaterih partizanskih štabov do političnih aktivistov (knj. 9, dok. 120) ter do civilnega prebivalstva (knj. 9, dok. 135), kar je bilo dostikrat povezano s problemom prisilnih odkupov.

Dalje govorijo dokumenti o prizadevanjih vodstva OF za demoralizacijo in odtegnitev vaških straž od italijanskega okupatorja in tudi od njihovega vključevanja v četništvo majorja Karla Novaka, ki je postajalo vse bolj dejavno zlasti v delu Notranjske in Dolenjske, OF pa mu je ne glede na številčno šibkost četniških vojaških formacij pripisovala velik političen pomen. Ob pričakovanju italijanske kapitulacije in nemške zasedbe Ljubljanske pokrajine so se pod geslom sloge in enotnosti slovenskega naroda vrstili pozivi na pripadnike vaških straž in četniških enot, da zapustijo svoje voditelje, se pridružijo partizanskim enotam, da bi se s tem prekinila bratomorna vojna, kakor je partizanska stran praviloma poimenovala notranji spopad med Slovenci, čeprav v pričujočih knjigah naletimo večkrat tudi na izraz državljanska vojna, vendar pogosto bolj v smislu preteče nevarnosti ("plava garda izziva državljansko vojno") kot pa že obstoječega stanja. Pozive, ki pa niso imeli posebnega učinka, sta naslavljala IOOF in vodja britanske vojaške misije major William Jones (knj. 8, dok. 140 in knj. 9, dok. 1). V isti okvir prizadevanj okrepiti pozicije partizanske in rahljati pozicije protipartizanske strani po metodi njenega diferenciranja so sodila prizadevanja pridobiti vsaj del politične sredine za OF v Ljubljani in na Primorskem, kateri OF sicer zaradi njenega neobsojanja t.i. bele garde oziroma pripisovanja krivde za njen nastanek Osvobodilni fronti, očita razkrojevalno delo tako v pogledu slovenskih osvobodilnih prizadevanj kakor v pogledu lojalnosti do zavezniške koalicije (knj. 9, dok. 2). Hkrati so potekala prizadevanja pridobiti častnike jugoslovanske kraljeve vojske, ki so se v tem času množičneje vračali iz internacije, ali jih vsaj odvrniti od vključitve v nasprotnikove formacije; o prisegi kralju kot morebitnem njihovem zadržku za vstop v partizansko vojsko je IOOF npr. poudarjal, da oni niso prisegli osebi, tj. kralju, temveč ideji suverenosti, za njo pa da se bojuje le partizanska vojska (knj. 9, dok. 74). Še vedno so bili v teku tudi poskusi pridobiti škofa Rožmana za OF vsaj pri reševanju posameznih konkretnih vprašanj - da bi npr. dovolil odhod posameznim duhovnikom v partizane (knj. 9, dok. 27 in 104), čeprav je po drugi strani istočasno potekala kampanja proti njemu v zvezi z njegovim suspenzom dr. Metoda Mikuža (knj. 8, dok. 12). Skratka, očitna je bila prava politična ofenziva vodstva gibanja, da bi pred odločilnimi dogodki ob kapitulaciji Italije strnilo v svoje vrste čim večji del Slovencev ter zavarovalo in okrepilo lastne pozicije.

OF si je v tem obdobju prizadevala, da poleg širjenja političnega vpliva vse bolj uveljavlja tudi svojo oblastno funkcijo, izvrševanje le-te pa je regulirala tudi s predpisi. V tej smeri je IOOF sprejel številne odredbe: v deveti knjigi so npr. objavljene odredbe iz avgusta 1943 o obvezni oddaji vseh vrst orožja in razstreliva (dok. 52), o preprečevanju špekulantstva, verižništva in vojnega dobičkarstva (dok. 53), o plačevanju davščin na prodajo vina, mesa, konj in druge prodaje trgovskega značaja (dok. 54), o prepovedi sekanja orehovega in drugega dragocenega lesa ter

prodaje živine okupatorju in domačim nasprotnikom (dok. 55), o prepovedi uničevanja partizanskega tiska in prepovedi širjenja protipartizanskega tiska (dok. 69), pa vse do reguliranja ribolova (dok. 56). Vse so vsebovale značilno določilo glede njihovega izvrševanja, namreč, da "nadzira, sodi in kaznuje oblast OF".

Tesno povezano z naraščanjem števila partizanskih borcev je bilo vprašanje njihove oskrbe. Predvsem zaradi tega je bila julija 1943 ustanovljena osrednja gospodarska komisija pri IOOF (knj. 8, dok. 44 in 45) in iz objavljenih dokumentov vidimo, da je temu sledilo hitro ustanavljanje GK tudi na nižjih ravneh v pokrajinah z bolj izvedeno terensko organizacijo. Naloga teh komisij ni bila samo zbiranje materialnih in finančnih sredstev za potrebe vojske in civilnega prebivalstva ter reševanje določenih gospodarskih vprašanj, ampak je vodstvo z njimi računalo tudi na določen politični učinek; v enem imed navodil osrednje GK lahko beremo, da naj GK predstavljajo tudi "eno izmed številnih poti, po kateri bomo pripeljali zapeljane in zaslepljene kmete, ki so pod belogardističnim vplivom, na napredne pozicije narodnoosvobodilnega gibanja" (knj. 9, dok. 110). Kar zadeva približevanje imovitejših posameznikov k OF in njihovo materialno podporo gibanja, je na primer okrožni komite KPS Ribnica - Velike Lašče zavzel stališče, da bodo v okrožju te ljudi "izkoristili za gmotne podpore in pazili, da ne bodo imeli preveč vpliva in pregleda v politične zadeve" (knj. 9, dok. 64).

Med objavljenim gradivom zavzemajo opazno mesto številni dokumenti, ki zadevajo Ljubljano. Gre predvsem za korespondenco med poverjeništvima CK KPS in IOOF za Ljubljano in osrednjima vodstvoma KPS in OF, ki govori o vzponu odporiškega razpoloženja v mestu (najbolj izrazito se je manifestiralo v množičnih akcijah, predvsem demonstracijah za izpust zapornikov in internirancev), o dolgotrajnih razpravah o dolomitski izjavi v sokolskih vrstah, o poskusih pridobiti sredino in nasploh o precejšnjem pomenu, ki ga je Ljubljanani v tem obdobju pripisovale osrednje vodstvo, ki je nekaj časa celo razmišljalo o organiziranju oborožene vstaje v mestu (knj. 9, dok. 103), sicer pa si pred kapitulacijo Italije in nemško zasedbo prizadevalo potegniti iz mesta člane vrhovnega plenuma OF, čimveč vidnejših osebnosti, strokovnjakov in tehničnega materiala.

Opozoriti velja še na nekatere pomembne, zanimive pa tudi obsežnejše dokumente. Iz osme knjige naj izpostavimo le poročilo IOOF 21. julija 1943 vrhovnemu plenumu OF v Ljubljano (dok. 97), ki podaja analizo vojaškopoličnih razmer in določa nadaljnjo strategijo. Iz devete knjige pa na: a) Akcijski načrt skupine štajerskih beguncev (dok. 3), ko govori o zanimivem, a kratkotrajnem pojavu ponovnega aktiviranja te skupine, ki se je leta 1941 vključila v OF, sčasoma dejansko prenehala z delom, v vrhovnem plenumu OF pa jo je zastopal dr. Makso Šnuderl; skupina je v omenjenem načrtu celo predvidela ustanovitev lastne vojaške enote (kar je še posebej zbudlo Borisa Kidriča), odhod s to enoto na Štajersko ter postavljanje narodnoosvobodilnih odborov iz svojih članov, ki bi se potem vključili v OF. Aktivizacija skupine je zanimiva, ker spada v podolomitsko obdobje, ko je šel razvoj v smer poenotenja OF, česar pa Šnuderl ni vedel, saj je za dolomitsko izjavo zvedel šele potem, ko je ob kapitulaciji Italije zapustil Ljubljano in se pridružil vodstvu gibanja; b) Poročilo predstavnika štajerske skupine z analizo in kratkim zgodovinskim presekom delovanja skupine jugoslovanskih oficirjev in Samostojne demokratske stranke (dok. 38); c) Pismo Edvarda Kardelja z dne 12. avgusta 1943 s pomembnimi političnimi usmeritvami centralnemu komiteju KPS (dok. 39); č)

Pismo Srečka Žumra iz sredine avgusta Tonetu Fajfarju, v katerem razmišlja o slovenskih mejah in o Slovencih na Primorskem kot nacionalno najtrdnjšem delu slovenskega naroda (dok. 67); d) Pismo Toneta Fajfarja 31. avgusta 1943 Srečku Žumru o revolucionarnosti krščanskih socialistov (dok. 116).

Osma knjiga prinaša 141, deveta pa 147 dokumentov, ki se nahajajo v različnih fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. Ustvarjalci slabe polovice dokumentov so osrednji organi - IOOF, CK KPS, Osrednja gospodarska komisija, posamezni člani ali inštruktorji teh organov. Med temi prevladujejo dokumenti IOOF, med katerimi najdemo tudi devet, žal skopih zapisov sej IOOF. Nekaj več od polovice objavljenih dokumentov pa izvira iz pokrajinskih in okrožnih (ter le redkih rajonskih) komitejev KPS, SKOJ, odborov OF, SPŽZ in ZMS. Posebej je treba opozoriti na skrbno pojasnjevanje dokumentov. Vseh opomb v osmi knjigi je namreč več kot 1600, v deveti pa skoraj 1800. Med njimi prevladujejo tiste, ki razrešujejo ilegalna imena, kar nekaj pa je tudi opomb širšega pojasnevalnega značaja. Med najzahtevnejše naloge je nedvomno sodilo razreševanje množice ilegalnih imen, ki jih je z daljšanjem časovne razdalje od vojnih dni čedalje težje razreševati. Tako uredništvu v nekaterih primerih ni uspelo identificirati osebe za ilegalnim imenom, kar je tudi sproti opozarjalo v ustreznih opombah. Kakšno ime bo morda ostalo za vedno nepojasnjeno, nekatera bodo pojasnjena v nadaljnjem raziskovalnem delu, v knjigah pa najdemo tudi kakšno ime, ki je raziskovalcem tega obdobja znano in je v zgodovinopisni literaturi tudi že razrešeno. V osmi knjigi je takšen primer "Edvard" v dok. 41 (op. 6) in dok. 95 (op. 9), ki je bilo ilegalno ime Albina Kolba - lastnika obrata športne opreme iz Šentvida nad Ljubljano, sodelavca OF od leta 1941, člana t.i. samozvanega Miklavčevega pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko; gestapo ga je novembra 1943 aretiral in januarja 1944 skupaj z Miklavcem ustrelil. V dok. 41 (op. 30) je pod imenom "Metod" mišljen član CK KPS Tone Dolinšek, ki je bil kot sekretar PK KPS za Gorenjsko aretiran marca 1942. V dok. 73 omenjen "Martin" (op. 5) je španski borec in v letu 1942 član PK KPS za Štajersko Tone Žnidarič, ki se je kasneje smrtno ponesrečil skupaj s Francem Rozmanom-Stanetom novembra 1944. V dok. 109 navedena partizanka in aktivistka "Fani" (op. 9) je Fani Škrbec - Črnugelj. Dodati pa moramo, da je uredništvo nekatera v osmi knjigi nerazrešena ilegalna imena v deveti knjigi že razrešilo. Uredništvu je treba izreči vse priznanje za opravljeno delo, ki je zahtevalo mnogo vztrajnosti in časa. S svojim delom je pomembno olajšalo delo raziskovalcem in razumevanje teh dokumentov tudi drugim vedoželjnim bralcem.

Vida Deželak Barič

Rolf Wörsdörfer: Krisenherd Adria 1915-1955. Konstruktion und Artikulation des Nationalen im italienisch-jugoslawischen Grenzraum. Paderborn / München / Wien / Zürich: Ferdinand Schöningh, 2004, 629 strani, ilustr.

Vprašanje, "kako razumeti in sprejeti identifikacijske označbe različnih socialnih skupin", naj bi bilo, kot sta ugotovila Heinz-Gerhardt Haupt in Charlotte Tacke